

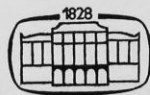
Paládi-Kovács Attila (Ózd, 1940. szeptember 14.)
etnográfus, muzeológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának elnöke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor emeritusa. 1986 és 2004 között az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának, illetve Kutatóintézetének volt az igazgatója, az ő nevéhez fűződik az intézet adattárának létrehozása.

Egyik legfontosabb kutatási területe a Kárpát-medence anyagi kultúrájának (a magyar népi gazdálkodás: ezen belül a rétgazdálkodás, szénamunka, továbbá az állattartó kultúra, valamint a népi közlekedő- és szállítóeszközök) vizsgálata. Az évtizedek alatt hatalmas mennyiségű fotódokumentumot készített, melynek egy részébe enged betekintést a jelenleg feltöltött képanyag, ezáltal lehetőség nyílik a kutatók számára, hogy ebbe a páratlan, magyar és a külföldi néprajzi tárgyi kultúrába betekintést nyerjenek.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

A MAGYAR PARASZTSÁG RÉTGAZDÁLKODÁSA

PRAXIS RUSTICORUM HUNGARIAE IN OECONOMIA PRATORUM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1979

TARTALOM

I. BEVEZETÉS	9
II. A MAGYAR RÉT- ÉS TAKARMÁNYGAZDASÁG TÖRTÉNETI ALAKULÁSÁNAK FŐBB KORSZAKAI	24
1. Népünk takarmánygazdasága a honfoglalás előtti időben	26
2. A rendszeres rétgazdálkodás kifejlődése a Kárpát-medencében a 10. század elejétől a 15. század végéig	33
3. A rét- és takarmánygazdaság alakulása a 15. század végétől a 18. század második feléig	42
4. A takarmánygazdaság további fejlődése és megtorpanásai a 18. század végétől a 20. század közepéig	52
III. TÁJ ÉS TERMELÉS	57
1. Ökológiai tényezők és kaszálók	57
2. Táji eltérések a kaszálók kiterjedésében és hozamában	70
3. A széna a tájak termékcseréjében, piac	77
IV. BIRTOKVISZONYOK, ÜZEMEK	87
A) <i>A rét és kaszáló birtoklásának formái</i>	87
1. Kaszáló a faluközösség birtokában	87
2. Kaszáló a földesurak birtokában	93
3. Kaszáló paraszti magántulajdonban	96
4. Községi rétek, illetményrét, illetményszéna	100
5. Kaszálóbérletek	103
B) <i>A réttulajdon mérése, biztosításának eszközei</i>	106
1. A kaszáló mértékegységei, mérőeszközei	106
2. Határ, határjelek	110
3. A kaszáló őrzése. Réti hadnagy, mezőkerülő	115
4. A kaszáló, rét bekerítése. Tanorok	116
V. RÉTMŰVELÉS	122
A) <i>Rétirtás, irtásrétek</i>	122
B) <i>A rét fenntartása, javítása</i>	127
1. Rétégetés	127
2. Rét, kaszáló trágyázása	129
3. Rétöntözés	132

4. Rét, kaszáló vízvédelme	135
5. Gyepjavítás fűmagvetéssel	136
C) <i>Rét, kaszáló gondozása és eszközei</i>	137
1. Rétgyalu, rétsimitó	140
2. Fogasborona, tövisborona	143
3. Kapa, gereblye	145
4. Kártevők elleni védekezés	147
VI. A TAKARMÁNYKÉSZÍTÉS MUNKAFOLYAMATAI	
ÉS MUNKAESZKÖZEI	148
A) <i>A takarmánykészítés ideje, munkálatai, termékei</i>	148
1. A kaszálások száma és időpontja a gazdasági évben	148
2. Az első, második és harmadik kaszálású takarmány neve	154
3. A takarmány neve	158
4. A szénamunkálatok neve	162
B) <i>A kaszálás és eszközei</i>	170
1. Előzmények (fűnyövés, sarló)	170
2. Rövid kasza, félkasza, félkézkasza	173
3. Hosszú kasza, kétkézi kasza	175
a) A kasza pengéje	176
b) Kaszanyél	180
c) A kasza beállítása, összeszerelése	189
4. A kaszához kapcsolódó szerszámok	192
a) Üllő	192
b) Kaszaverő, verő, kalapács	205
c) Fenőkő	207
d) Tokmány, féntok	211
e) Csapófa, takaró	216
5. A kaszálás módja, teljesítménye	217
C) <i>A széna szárításának módjai és eszközei</i>	220
1. A széna a földön szárad	221
a) A széna renden szárad, nem forgatják	223
b) A széna renden szárad, forgatják	224
c) Kaszálás után a fűvet elhintik, egyenletesen eltergetik	225
d) A lekaszált fűvet kör- vagy négyszög alakzatba gyűjtik, illetve kupacba rakják éjszakára, majd ismét elterítik	226
2. Szénaszárító állványok	231
a) Lecsonkolt ágaskaró, mesterséges ágas, nyárs	233
b) Gúla és sátor alakú állványok (szénakunyhó)	242
c) Hosszú, kerítésforma állvány (svéd állvány)	249
d) Fedeles állvány, épület	252
D) <i>A szénagyűjtés módjai és eszközei</i>	254
1. A gereblye	255
a) Kis méretű mezei szénagereblye	257
b) Nagygereblye, bögő	264
c) Lovas gereblye, tarlófa	267
2. A villa	269
a) Természetes villák	270

b) Mesterséges villák	274
c) Egyéb eszközök, nyársak	279
d) Vasvilla	282
3. A mezei szénacsomók kialakítása, számolása és neve	283
VII. A SZÉNA SZÁLLÍTÁSA	311
A) <i>A szállítás módjai a mezőn</i>	311
1. Szállítás csúsztatással és vontatással	311
a) Széna csúsztatása leveles faágon	311
b) A széna csúsztatása két rúdon	314
c) Kerekes csúsztató	315
d) Szántalpas csúsztató, nyári szánkó	317
e) Boglya vontatása kötéllel, láncsal	319
f) Boglya vontatása rúdon	321
g) Kerekes vontató, vontatószekér	322
2. Szállítás kézben két rúddal	325
B) <i>A behordás időpontja</i>	327
C) <i>Szénahordás emberi erővel</i>	328
1. Szénaív, hajdiván	330
2. Ponyva, vászonlepedő	334
3. Kosarak, kasok	337
a) Hátaló takarmánykas	337
b) Gömbölyű kétkézi kosár	341
c) Lapos fenekű kétkézi kosár	341
D) <i>Szénaszállítás taligán és szekéren</i>	343
1. Taliga	343
2. Szekér, kocsi	344
a) A szekéroidal magasítása nyársakkal	344
b) Magas oldalú szekér	347
c) Hosszú oldalú szekér	350
d) Vendégrúddal felszerelt szekér	351
e) Nyári szekér, hordószekér	351
3. A szekérrakodás és a rakomány lekötésének módjai	353
E) <i>A széna szállítása szánon</i>	361
F) <i>A széna szállítása vízben</i>	365
VIII. MUNKAERŐ, MUNKASZERVEZET	370
A) <i>A munkaerő biztosítása</i>	370
1. Általában	370
2. Robotmunka	372
3. Bérmunkaformák	376
a) Napszámos munka	376
b) Részes munka	378
c) Szakmány munka	381
4. Közösségi munka, társas munka	382
5. Vándormunkások	385
6. Kaszás bandák	389

B) <i>Élet a szénamunkán</i>	391
1. Éjszakázás a kaszálon. Építmények	391
2. A szénamunkások étkezése	395
3. A szénamunkások viselete, a munka ünnepi jellege	396
IX. A TAKARMÁNY TÁROLÁSA	399
A) <i>Szénatárolás a településen belül és kívül</i>	399
1. Szénarakodók a mezőn	399
2. Szénarakodók a település szélén, közvetlen közelében	403
3. Szénatárolás a településen, a lakótelken	406
B) <i>Szénatárolás a szabadban</i>	408
1. Szénarakomány élő fán	408
2. Rakomány cölöpállványzaton	410
3. A téli szénarakások formája és neve	414
a) Boglyaformák	414
b) Kazalformák	426
4. A boglya- és kazalrakodás munkamódjai, eszközei	428
a) Kazalfedő, tetejező gereblye	432
b) Állvány, gólya (emelőgép)	433
c) Szénahúzó horog és taposós kazalmetsző	435
C) <i>Szénatárolás épületekben</i>	442
1. Csűr, pajta	442
2. Padlás	446
3. Egyéb épületek	452
a) Szénapadlós pinceház	452
b) Az abara	454
c) Rakodó	455
d) Sop, sopp, sopa	462
e) Szín, szénás szín	464
f) Fészter, iszling és egyebek	465
g) Szénamagazin	466
h) Kandi	466
i) Polyvatároló, törekes ól	467
X. ÖSSZEFOGLALÁS	470
A KÉRDŐÍVES ADATFELVÉTEL KUTATÓPONTJAI	479
<i>Névjegyzék a K jelzetű térképeken szereplő településekről</i>	479
RÖVIDÍTÉSEK	481
IRODALOM	483
KÜLFÖLDI HELYSÉGNEVEK JEGYZÉKE	509
SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ	515
DIE WIESENWIRTSCHAFT DER UNGARISCHEN BAUERN (ZUSAMMENFASSUNG)	531
VERZEICHNIS DER KARTEN	541

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

A magyarországi állattartó kultúra korszakai

BUDAPEST, 1993

Technikai szerkesztő és munkatárs: SZARVAS ZSUZSANNA
MAJKÚTH JENŐNÉ

Rajzoló: PALÁDI-KOVÁCS ÁDÁM

A borítót tervezte: PÁL BALÁZS
Benyovszky István rajzának
felhasználásával

Megjelent a „Társadalmi változások és a tradicionális kultúra átalakulása
Magyarországon a 19-20. században” című 3109. sz. OTKA-téma keretében
(témavezető: Szilágyi Miklós)

© Paládi-Kovács Attila

ISBN 963 7762 93 0

Felelős kiadó: az MTA Néprajzi Kutatóintézet igazgatója
Megrendelhető az Intézet könyvtárában
Budapest, Pf. 29. H-1250

Nyomás és kötés a NEOTIPP BT-ben készült
1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5. – Felelős vezető: dr. NASZÁLYI GÁBOR

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
I. BEVEZETÉS	11
II. ÁLLATTARTÓ KULTÚRÁNK KEZDETEI	23
1. Az uráliaktól az ugor kor végéig	26
2. Az ősmagyar kor állattartó kultúrája	34
3. Zootechnika az ősmagyar korban	44
III. A MAGYAR ÁLLATTARTÓ KULTÚRA A HONFOGLALÁSTÓL A KÖZÉPKOR VÉGÉIG	67
1. Ágazatok, üzemformák	67
2. Az állattartás típusai	71
a. Nomadizmus	73
b. Transhumance	75
c. Magashegyi, havasi állattartás	77
d. Pusztai pásztorkodás, pusztabérlők	80
3. A vlach pásztorréteg	82
4. Szarvasmarhatartás	86
Az állatkivitel kezdetei	92
5. Lótartás	96
6. Sertéstartás	105
7. Juhtartás	111
8. Baromfitartás	116
9. Kutyatartás	119
10. Nyájak és pásztorok	121
11. Építmények, istállózás, takarmány	132
12. Tejkultúra	139
13. Trágyahasznosítás	144
IV. ÁLLATTARTÓ KULTÚRÁNK A 16-17. SZÁZADBAN	147
1. Ágazatok, üzemformák	147
2. Az állattartás típusai	153
a. Pusztai állattartás	153
b. Havasi állattartás	155
c. Transhumance	157
3. Vlach pásztorok	159
4. Szarvasmarhatartás	165
Állatkivitel, marhaexport	170
5. Lótartás	179
6. Sertéstartás	184

7. Juhtartás	192
8. Baromfitartás	198
9. Nyájak és pásztorok	205
10. Építmények, istállók, takarmányozás	217
11. Tejgazdálkodás	225
12. Trágyahasznosítás	240
V. ÁLLATTARTÓ KULTÚRÁNK A 18. SZÁZADBAN	243
1. Ágazatok, üzemformák	244
2. Az állattartás típusai	250
a. Pusztai állattartás	250
b. Havasi pásztorkodás	253
c. Transhumance	256
3. Szarvasmarhatartás	258
Állatkereskedelem, marhakivitel	263
4. Lóartartás	267
5. Sertéstartás	274
6. Juhtartás	283
Kutyatartás	291
7. Baromfitartás	294
8. Állategészségügy, állatorvoslás	298
9. Nyájak és pásztorok	302
A pásztorok migrációja és nemzetisége	305
Céhes juhászok	307
Pásztorbér, vagyoni helyzet	311
Nyájak, pásztorok megnevezése	314
Pásztorok tárgyai, viselete, szokásai	315
10. Építmények, istállózás	319
11. Tejgazdálkodás	329
12. Trágyahasznosítás	342
VI. ÖSSZEGZÉS: TÖRTÉNETI RÉTEGEK - INTERETNIKUS KAPCSOLATOK	345
RÖVIDÍTÉSEK	369
IRODALOM	371
A KÉPEK FORRÁSAI	409
SZÓ ÉS TÁRGYMUTATÓ	413
THE HISTORICAL PERIODS OF HUNGARIAN ANIMAL HUSBANDRY (SUMMARY)	439

SK-II/
6:1/2

MAGYAR NÉPRAJZ I. 2.

TÁJ, NÉP, TÖRTÉNELEM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TÁJ, NÉP, TÖRTÉNELEM

I. 2.

A MAGYAR NÉPI MŰVELTSÉG KORSZAKAI

Főszerkesztő

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Szerkesztő

FLÓRIÁN MÁRIA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	5
FORRÁSOK, MÓDSZEREK, EREDMÉNYEK A NÉPI MŰVELTSÉG TÖRTÉNETI KUTATÁSÁBAN – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	11
Előzmények	11
Néprajz és művelődéstörténet	14
Nép, népi műveltség és a „hivatásos” kultúra	15
Az idő felfogása és a műveltségi javak együttélése, egyidejűsége a népi műveltségben	17
Történeti rétegek és relatív kronológia	19
Évszámok, századok – abszolút kronológia	21
Innovációk, konjunktúrák	24
Periodizáció, szakaszok és fordulópontok	27
Változás, átmenet, fixáció. Kontinuitás és diszkontinuitás	31
Történeti stílusok, stílusrétegek	35
ELŐZMÉNYEK A 10. SZÁZADIG	39
Társadalom – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	39
Család, rokonság, leszármazás	39
Nemzetség és törzs – szabadok és szolgák	43
Gyűjtögető-zsákmányoló gazdálkodás – <i>Szilágyi Miklós</i>	49
Gyűjtögetés	50
Zsákmányolás	51
Vadászat	52
Halászat	57
Állattartó kultúra – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	60
Földművelő gazdálkodás – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	67
Szőlő-, gyümölcs- és kertkultúra – <i>Égető Melinda</i>	72
Szőlőkultúra	72
Gyümölcskultúra	74
Kertkultúra	75
Közlekedés, szállítás, járművek – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	76
Vízi közlekedés, csúsztatók, szánok	76
Lovaglás, málházás	78
Kerekes járművek	80
Kézművesek, mesterségek – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	82
Vas- és fémművesség	83
Bőrművesség, szőrművesség	84
	739

Kendermegmunkálás	85
Agyagművesség	86
Egyéb mesterségek	87
Településmód – <i>Bárth János</i>	88
A szavak üzenete	88
A magyarság települései a honfoglalás előestéjén	90
A magyarság letelepedése a Kárpát-medencében	91
Építőműveltség – <i>Balassa M. Iván</i>	93
Lakásbelső, bútorok – <i>Zentai Tünde</i>	97
Öltözködés – <i>Flórián Mária</i>	99
Amire szokincsünkől következtethetünk	99
A tárgyi emlékek tanúsága	100
Táplálkozáskultúra – <i>Kisbán Eszter</i>	102
A táplálkozáskultúra emlékei a 9. század végéig	102
Táplálkozáskultúra a honfoglalás korában	105
Díszítőművészet – <i>Verebélyi Kincső</i>	107
Költészet – <i>Szemerényi Ágnes</i>	111
Zene, dal – <i>Paksa Katalin</i>	116
Archaikus réteg	117
Ugor ősréteg	119
„Nemzetek feletti” ősréteg: a pszalmódizáló stílus	119
Ótörök ősréteg: a kisambitusú pentaton stílus	120
Ótörök ősréteg: a nagy ívű ereszkedő (kvintváltó) pentaton stílus	120
Népszokás – <i>Bárth Dániel</i>	131
Hiedelmek, vallási képzetek – <i>Pócs Éva</i>	133
A MAGYAR NÉPI MŰVELTSÉG A KÖZÉPKORBAN (11–15. SZÁZAD)	137
A köznépi társadalom élete – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	137
Egyén, család, rokonság	137
Nemzetiség, natio, ország	143
Jobbágyság, parasztság, közösség	146
Gyűjtögető-zsákmányoló gazdálkodás – <i>Szilágyi Miklós</i>	150
Gyűjtögetés	151
Méhészet	151
Vadászat	152
Halászat	155
Állattartó kultúra – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	158
Lótartás	158
Szarvasmarhatartás	160
Juhtartás	162
Sertéstartás	163
Ebtartás	164
Baromfitartás	165
Földművelő gazdálkodás – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	165
Termesztett növények	167
Talajművelés, munkaeszközök	169
Aratási, cséplési módok és eszközök. Tárolás	171
Szőlő-, gyümölcs- és kertkultúra – <i>Égető Melinda</i>	175
Szőlőkultúra	175
Gyümölcskultúra	178
Kertkultúra	179
Közlekedés, szállítás, járművek – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	180
Lovaglás, nyergelés	181

Kerekcs járművek	181
Utazószekerek, kocsi, hintók	185
Vízi közlekedés és járművek	186
Kézművesség, mesterségek – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	187
Vasművesség, kovácsok	191
Agygművesség	196
A faipar fejlődése	197
Kender- és lenfeldolgozás	200
Bőrművesség	201
Településformák – <i>Bárth János</i>	202
A falurendszer kialakulása	202
A településnév-adás módjai, típusai	204
Falut jelentő latin szavak és településtörténeti háttérük	206
A középkori faluhálózat kiteljesedése	207
A magyarországi városok fejlődésének útja	211
Építőműveltség, köznépi lakóházak – <i>Balassa M. Iván</i>	212
Lakásműveltség, bútorkultúra – <i>Zentai Tünde</i>	219
Árpád-kor	220
Késő középkor	222
Öltözetek, viseletek – <i>Flórián Mária</i>	225
Nyugati öltözetlelemek átvétele	225
Továbbélő keleti hatások	225
A középkortól ismert ruhafélék a közrend öltözködésében	227
Táplálkozásműveltség – <i>Kisbán Eszter</i>	229
A középkori kettős étkezési rend	229
Hús és hústalan váltakozása: a központi irányítás	230
A hús és a hal	232
Kenyér	233
Káposzta	234
A kor ízlése és a nemzetközi minta	234
Díszítőműveltség – <i>Verebélyi Kincső</i>	235
Költészet, szájhagyomány – <i>Szemerényi Ágnes</i>	238
Zene, népdal – <i>Paksa Katalin</i>	244
Tánc – <i>Felföldi László</i>	255
Szakrális táncok	255
Udvari táncok	257
Harc táncok	258
Profán táncok	258
Szokásvilág – <i>Bárth Dániel</i>	259
Hiedelmek, vallási képzetek – <i>Pócs Éva</i>	262

A MAGYAR NÉPI MŰVELTSÉG A KÉSEI FEUDALIZMUS KORÁBAN (16–18. SZÁZAD) 267

A köznépi társadalom – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	267
Második jobbágyság és rétegződés	267
Földközösség, faluközösség, önkormányzat, öngazgatás	269
Felekezet, közösség és egyén	274
Család, háztartás, rokonság	278
Egyéni életút	283
Gyűjtőgetető-zsákmányoló gazdálkodás – <i>Szilágyi Miklós</i>	290
Gyűjtőgetetés	290
Méhészlet	292
Vadászat	293

Halászat	294
Állattartó kultúra – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	297
Szarvasmarhatartás	298
Lóartás	300
Juhartás	301
Sertéstartás	304
Baromfitartás	305
Legeltetés, nyájak és pásztorok	305
Építmények, ólak	306
Tejgazdaság	307
Földművelő gazdálkodás – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	308
Határhasználat	308
Trágyázás, talajjavítás, talajmunkák	310
Aratás, cséplés, nyomtatás	314
Termesztett növények	317
Szőlő-, gyümölcs- és kertkultúra – <i>Égető Melinda</i>	321
Szőlőkultúra	321
Gyümölcskultúra	326
Kertkultúra	328
Közlekedés, szállítás, járművek – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	330
Lovaglás	330
Kerekes járművek	331
Kocsi és hintó	332
Távolsági fuvarozás, szekeresek	334
Szénaszállító szekerek	335
Vízi közlekedés, szállítás	337
Kézművesség, ipar, háziipar – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	339
Vasművesség	340
Gabonamalmok, őrlő molnárok	344
Faműves mesterségek	347
Agyagművesség	350
Kender- és lenmunka	353
Bőrművesség	353
Településformák – <i>Bárh János</i>	356
Településtörténeti és népesedési változások a török korban (16–17. század)	356
Népesedéstörténeti folyamatok a 18. században	359
Belső migráció	359
Telepítések	362
A nemzetiségi arányok változása	363
Településtörténeti változások a 18. században és a 19. század első felében	364
Építőcultúra, lakóházak – <i>Balassa M. Iván</i>	367
Lakásbelső, bútorok – <i>Zentai Tünde</i>	382
Kora újkor	382
A 17. század fejleményei	383
A népi lakáskultúra kibontakozása	385
A jobbágykor vége	391
Öltözetek, viseletek – <i>Flórián Mária</i>	394
A nyugati divat befolyásának erősödése	394
A „magyar ruha” kialakulása	394
Férfiöltözlet	395
Női öltözlet	396
A közrend öltözködésének elkülönülése	396
Feudális kötöttségek – önellátás, ruharendeletek	398
A feudális kötöttségek lazulása	399
Bővülő kereskedelem, változó ruhafélék	399

Vászonruhák	399
Bőrruhák	401
Szűrposztó és aba	402
Posztóruhák és a férfiruhatár módosulása	402
A női öltözet alakulása	403
A kelengye	404
Régiók öltözködésének elkülönülése	405
Táplálkozáskultúra – <i>Kisbán Eszter</i>	406
Élelmiszerek, ételek, étkezések (16–17. század)	406
Gabona, kenyér, kása, főtt tészta – tökehús és szárnyas – káposzta és répa	406
Ételek	406
„Káposztás hús Magyarország címere” – „Szalonnás káposzta Magyarország címere”	407
Ízek, fűszerek, diétetika és színek	410
Italok	410
Étkezések	411
Szakácskönyvek	414
Új nemzetközi minta: a francia étkezés és szakácsművészet	415
Újítások százada, 1690–1780 – Újítások az elit kultúrában, 1690–1720	416
Újvilági élelmiszerek	417
Új ízek	417
Társadalmi rendszerváltozáson átívelve, 1780–1880	418
Gabona, burgonya, cukor	418
Új jelkép a századvégen: „paprikás hús”	418
A megkülönböztetés jelei: az illendő étkezés	420
Az új polgári konyha felé: vendégfogadók, étlapok, a „bécsi konyha”, szakácskönyvek	421
Parasztlakodalom: önkép, jelkép	424
Díszítőművészet – <i>Verebélyi Kincső</i>	426
Költészet, szövegfolklor – <i>Szemerényi Ágnes</i>	437
Népzene, népdal – <i>Paksa Katalin</i>	442
Tánc – <i>Felföldi László</i>	463
A kora reneszánsz táncművészete	463
Hagyományos táncok, közös „magyar” vonások	465
Táncok a 16–17. században	465
Hajdútánc	466
Nyugat-európai táncok a magyar társas életben	467
A 18. század táncművészete Magyarországon	468
A jobbágyság táncai	470
Katonatáncok	471
A „magyar tánc” a 18. században	472
Nemzeti táncok a 19. század első felében	472
Paraszti táncélet a 19. században	476
Népszokások – <i>Bárh Dániel</i>	477
Hiedelemvilág – <i>Pócs Éva</i>	485
A MAGYAR NÉPI MŰVELTSÉG A KAPITALIZMUS KORÁBAN (1848–1945)	495
Gyűjtőgető-zsákmányoló gazdálkodás – <i>Szilágyi Miklós</i>	495
Gyűjtőgetés	496
Méhészet	498
Vadászat	498
Halászat	501
Állattartó kultúra – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	503
	743

Lótenyésztés	503
Juhtartás	505
Szarvasmarhatartás, tejgazdálkodás	506
Sertéstartás	509
Baromfitartás.	510
Földművelő gazdálkodás – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	513
Határhasználat.	514
A növényi kultúrák változása	516
Munkamódok változása, új gépek, eszközök	519
Szőlő-, gyümölcs- és kertkultúra – <i>Égető Melinda</i>	525
Szőlőkultúra	525
Gyümölcskultúra.	529
Kertkultúra	532
Közlekedés, szállítás, járművek – <i>Paládi-Kovács Attila</i>	533
Fogatos járművek	533
Fuvarosok, szekeresek	538
Vízi szállítás, hajózás, tutajozás	539
Kézművesség, ipar – <i>Szulovszky János</i>	543
Élelmiszeripar	547
Malomipar	547
Pék	548
Mészáros és hentes.	550
Vasművesség	550
Kovácsok	551
Lakatosok	552
Bádogosok	552
Bőripar	554
Tímár	554
Csizmadia.	555
Cipész.	556
Szűcs	556
Szőjgyártó	557
Textil- és textilfeldolgozó ipar	557
Takácsok.	557
Szabók	558
Faipar	559
Ács	559
Asztalos	560
Esztergályos.	561
Kádár	561
Bognár	562
Kocsigyártás.	562
Agyagművesség	563
Fazekasság	563
Kályhások	564
Pipakészítés	564
Tégla- és cserépgyártás	565
Településformák – <i>Bárth János</i>	566
Településformálódás a 19. század második felében	566
Településtörténeti folyamatok a 20. században.	568
Építőcultúra – <i>Balassa M. Iván</i>	571
Lakásbelső, bútorok – <i>Zentai Tünde</i>	577
A paraszti függetlenedés kora (1848–1880)	578
A századfordulótól az I. világháborúig.	580
A két világháború közötti időszak	584

Öltözködés – <i>Flórián Mária</i>	586
A gépi előállítás megjelenése az öltözködésben	586
A parasztság válasza a változó lehetőségekre	587
Archaikus vonásokat őrző tájak öltözködése	587
A divat változásait fokozatosan befogadó régiók	588
Paraszt voltukat öltözetükkel hangsúlyozó viseletcsoportok	590
Új paraszti viseletek	591
A népviseletek utóélete	592
Táplálkozáskultúra – <i>Kisbán Eszter</i>	594
Kenyérsütés	595
Hús, zsír, szalonna, olaj és tej	598
Zöltség, zöldfőzelék, burgonya, befőzés	599
Sütőélesztő, cukor, sör, üdítő ital: az új élvezetek	599
Tűzhely, főzőedény	600
Jégszekrény, hűtőszekrény	600
Az új élelmiszerüzlet	601
Magazinok, szakácskönyvek	601
Házon kívül	603
A társadalmi kiegyenlítődés útján – régies színekkel	604
Tárgyalkotó népművészet – <i>Verebélyi Kincső</i>	605
Költészet, szövegfolklor – <i>Szemerényi Ágnes</i>	614
Népzene, népdal – <i>Paksa Katalin</i>	615
Tánc – <i>Felföldi László</i>	623
A hagyományos táncművelés Európában	623
A táncművelés feltételei a dualizmus kori Magyarországon	624
Színpadai és társastáncok a dualizmus korában	625
A néptánc a dualizmus korában	625
Hagyományos és társasági táncművelés a 20. században	626
A magyar táncművelés a 20. században	626
Népszokások – <i>Bárh Dániel</i>	628
Hitvilág – <i>Pócs Éva</i>	632
BIBLIOGRÁFIA	636
A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	706
HELYSÉGNÉVMUTATÓ	711
A KÉPEK JEGYZÉKE	721
A TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	731
AZ ÁBRÁK JEGYZÉKE	733